

‘cultural memory’-studies. Ook nieuwe benaderingen, zoals het ‘new historicism’, kunnen inspirerend werken. In de discussie kunnen ook andere thema’s aan bod komen: al dan niet de canon, al dan niet een voorkeur voor een nationale literatuurgeschiedenis.

Ronde 7

Ronald Soetaert, Kris Rutten & Geert Vandermeersche
Vakgroep Onderwijskunde, Universiteit Gent
Contact: Ronald.Soetaert@Ugent.be
Kris.Rutten@Ugent.be
Geert.Vandermeersche@Ugent.be

Literatuur & Retoriek. Het belang van verhalen

1. Inleiding

Ik kijk naar de stroom waarin we moeten spreken en zie dat ik geprangd zit tussen een bijdrage over literatuur en een bijdrage over grammatica. Ondertussen zijn de lessen aan de lerarenopleiding ook weer gestart en de discussie met de studenten blijft even ontvlambaar, precies als het gaat over de literaire canon en de grammatica. Het zwarte schaap en de heilige koe in de *never ending story* van het (moedertaal)onderwijs. Ik heb beloofd het over literatuuronderwijs te hebben en het mag theoretisch zijn, aldus de HSN-organisatie. Ik schrijf een abstract op basis van het werk in onze onderzoeksgroep¹: “Over literatuuronderwijs moet wel ongeveer alles wat denkbaar is ondertussen wel geschreven zijn: van de meest verheven pleidooien tot de meest platte verwijten, van overspannen verdedigingen voor leerling-gerichtheid tot al even overspannen verdedigingen voor het belang van de leerstof, van warme pleidooien voor leesplezier tot ernstige preken voor kennisoverdracht, van een focus op de Literaire Canon tot verruiming tot alle lectuur en alle media. In mijn lezing probeer ik die redeneringen retorisch te analyseren. Uiteindelijk zoek ik ook in retoriek een perspectief om literatuur een plaats te geven in het taalonderwijs. Centraal staat de vraag: welke rol spelen verhalen in ons leven? En ik haal mijn antwoord uit literatuur, films, televisie, strips en games”. Tot daar de beloftes (en dat in 1200 woorden). Laat ik proberen via een aantal centrale concepten een perspectief te presenteren dat ik voor de lerarenopleiding wil verdedigen als een mogelijke bril om het tegensprekelijke debat niet zozeer op te lossen maar wel te thematiseren. Als algemene stelling kies ik dus voor een retorische blik op ons vakgebied en een verdediging van het belang van verhalen in onderwijs (Soetaert 2006). Die uiteenzetting en verdediging is onvermijdelijk zelf retorisch, gezien ik u van een en ander probeer te overtuigen. Dat laatste is het complexe van een retorische houding: je moet jezelf in het oog houden. En dat zal ik proberen doen.

2. Evolutie & kunst

Laat ik beginnen met (uiteraard) het begin, maar laat ik dat letterlijk nemen. Het begin van onze menselijke cultuur. Dat laatste is niet zo verwonderlijk in het jaar dat we het verschijnen van *The Origin of Species* van Charles Darwin herdenken. Wat heeft dat met het literatuuronderwijs te maken? Volgens een aantal recente publicaties vanuit diverse disciplines, zoals de biologie en de cultuur, veel meer dan we traditioneel denken. Elke discipline heeft zo zijn taboes: voor literaire mensen is dat biologie, voor biologen is dat literatuur. Precies om die scheiding te relativeren schreef Dutton zijn boek *The Art Instinct*, waarin de universele aantrekkingskracht voor kunst doorheen culturen en geschiedenis centraal staat (en passant schrijft hij “from soap operas to symphonies”, waarin hij het onderscheid tussen hoge en lage cultuur problematiseert, wat al een eerste les is uit zijn benadering). Een boek van Brian Boyd knipoogt naar het werk van Darwin met de titel *The Origin of Stories*. De auteur gaat op zoek naar een antwoord op een aantal vragen: waarom vertellen we verhalen? Hoe reageert ons brein? Wat vertelt de evolutietheorie over de functie van verhalen? Laat ik het wat eenvoudig samenvatten: kunst wordt beschreven als een vorm van menselijke aanpassing, als een gereedschap van de intelligente dieren die we zijn. Onze obsessie voor verhalen blijkt onze persoonlijke en sociale intelligentie aan te scherpen, vormen van samenwerken aan te moedigen en creativiteit te stimuleren. Kortom: een gereedschap dat een belangrijke rol speelt in de menselijke evolutie. Dat laatste mag u dan lezen als goed nieuws: er is geen reden meer – schrijft Boyd – om u te verontschuldigen of u schuldig te voelen als u met verhalen bezig bent in het onderwijs. Ze zijn een essentieel gereedschap voor mensen. In die redenering zit enerzijds een verdediging van het literatuuronderwijs, anderzijds ook wel een correctie op traditionele praktijken. Hier word ik geconfronteerd met een inzicht dat men vandaag steeds meer leest: de literatuur zelf is een subcultuur onder andere culturen geworden en dient zich dus binnen een aandachtseconomie steeds meer te legitimeren. Zo kom ik tot een uitspraak die ons in hoge mate inspireerde. Kenneth Burke omschreef literatuur als “equipment for living” en zijn leerling Wayne Booth omschreef literatuur als “the company we keep”. Veelbelovende metaforen maar wat betekenen ze precies in de praktijk? Zo kom ik bij de retoriek – een wat vergeten discipline – die opnieuw opduikt als een essentieel perspectief voor onderwijs. Burke en Booth beschrijven zichzelf als retorici en gaven het concept een nieuwe betekenis, vergeleken met de meer traditionele invulling (die erop neerkomt dat retoriek wordt ervaren als holle, bombastische taal – aldus de Van Dale). Welke invulling?

3. Retoriek

Opnieuw heb ik goed nieuws voor leraren taal. De basisredenering maakt van ons vak een hoofdvak (neen, niet omdat we grammatica en literatuur geven, maar om een diepere reden). Mensen denken en communiceren via tekens. Met de taal ontstaat de

mens en een heel specifieke cultuur. Wie taal gebruikt, toont zichzelf, vertaalt gedachten, wil anderen op gedachten brengen, wil anderen die gedachten laten volgen, etc. Taal is dus een instrument waarmee we onszelf en anderen creëren. Maar we construeren niet alleen, we worden ook door taal geconstrueerd. Taal creëert onze identiteit en ook de groep waartoe we behoren. Taal is dus eerder een soort gereedschap waarmee we betekenis creëren dan een gereedschap waarmee we de werkelijkheid afbeelden. Kenneth Burke (1966) beschrijft de mens als: “humans are the symbol-making, symbol-using, symbol-misusing animal”. Door het gebruik van symbolen – de taal dus – kunnen we ons onderscheiden van (andere) dieren. Die aandacht voor taal impliceert echter ook een wantrouwen tegenover de beperkingen en ontsporingen van de taal. De retorica biedt ons een gebruiksaanwijzing. Centraal staat de gedachte dat we als taalgebruikers onvermijdelijk in hiërarchieën gaan denken. De taal verleidt ons steeds weer de wereld te beschrijven in termen van wat positief of negatief is, wat goed of kwaad is, wat we omhelzen en wat we afwijzen. Wat hebben verhalen daarmee te maken?

Precies verhalen leren ons retorisch denken. Rorty spreekt van een verschuiving van de theorie naar het verhaal. Een verschuiving die ook te maken heeft met het leren leven met waarheden in plaats van met de Waarheid, met vocabulaires in plaats van met één Vocabulaire (Rorty 1989: xvi). Rorty meent dat de literatuur – in de ruimste betekenis van het woord – daarin een belangrijke functie vervult. Literatuur laat immers inleving toe, wat dan weer perspectieven toont. Het begrip ‘literatuur’ wordt verruimd tot film, documentaire, opera, tv, kritiek ... en uiteraard ook tot theater, waar het allemaal begon. Het gaat ook niet alleen om hoge literatuur, maar evenzeer om populaire cultuur.

Vanuit de retorica wordt menselijk leven vanuit een dramatisch-narratief perspectief beschreven. Literatuur – theater en romans – doet ons vaak nadenken over de spelregels die we bewust of onbewust hanteren en volgen. Het leven dus als een verhaal of een toneel, met de mens als rollenspeler. Om dat retorisch te onderzoeken, suggereert de retoriek een dramatisch-narratieve benadering van fictie en realiteit. Tijdens onze presentatie illustreren we die benadering met een bespreking van een aantal schoolfilms en -romans² waarin de literaire cultuur gerepresenteerd wordt. Dat laatste als een onderdeel van ons ruimer onderzoek waarin we het belang van verhalen onderzoeken binnen diverse kennis- en praktijkgebieden (Rutten et al 2006; 2007; in press). Centraal staat de doelstelling onze studenten (en onszelf) retorisch bewust te maken van hoe we denken en praten over literatuuronderwijs in verhalen. In de woorden van Kenneth Burke: om “symbol wise” te worden.

Een retorisch bewustzijn heeft een heel bijzondere doelstelling, ooit door Geerten Meijsing (2006) als volgt verdedigd: “Pas tientallen studie jaren later begreep ik de ethische component van de retorica: het is een opleiding tot beschaafd (en dus geletterd) mens. Niet op je ponteneur blijven staan, weten hoe woorden de gedachten wel moeten verbergen om niet direct met alles en iedereen oorlog te krijgen, de ander alti-

jd zijn bella figura laten behouden, dat wil zeggen hem nooit laten afgaan, inzien dat een formulering van de waarheid hoogstens een tijdelijke en voorlopige consensus kan zijn en dat zij ook achteraf niet met zekerheid kan worden vastgesteld, wanneer het gaat om de toedracht van gebeurtenissen” (2006: 100). Hoffelijkheid gepaard met eruditie. Meijsing besluit: “De retorica, [...] is bijna een levensleer. Ik streep ‘bijna’ door” (2006: 100-101).

Referenties

- Boyd, B. (2009). *On the Origin of Stories*. Harvard: Harvard University Press.
- Dutton, D. (2009). *The Art Instinct. Beauty, Pleasure, and Human Evolution*. London: Bloomsbury Press.
- Meijsing, G. (2006). *Stukwerk - Enigszins filosofische essays*. Amsterdam: Balans.
- Rorty, R. (1989). *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rutten, K., R. Soetaert & I. Verdoodt (2006). “Over mensen en machines. Over lezen en overleven”. In: *AS. Mediatijdschrift*. nr. 178, p. 30-59.
- Rutten, K., R. Soetaert & A. Mottart (2007). “Verhalen in en als educatie”. In: *Cultuur + Educatie*, jg. 19, p. 50-70.
- Rutten, K., A. Mottart & R. Soetaert, R. (in press). ‘Narrative & Rhetoric in social work education’. *British Journal of Social Work*.
- Soetaert, R. (2006). *De Cultuur van het Lezen*. Den Haag: Nederlandse Taalunie.

Noten

¹ Hoewel dit artikel in de ik-vorm geschreven (Ronald Soetaert voerde de pen) zijn de inzichten gebaseerd op het onderzoek van Kris Rutten (The Rhetorical and Narrative Turn. Explorations in Education) en sluiten ze verder aan bij het beginnend onderzoek van Geert Vandermeersche (Literature Teaching: The Narrative Construction of a Discipline). Beiden beschouw ik dan ook als medeauteur.

² Voor het onderzoeksproject ‘Film en/als geletterdheid’ inventariseren en analyseren Steven Vanhooren en Ive Verdoodt schoolfilms.